

склонността на автора към образно, метафорично мислене, което често раздвигва неговия слог и прави словото му по-леснодостъпно и по-въздействащо. Като прибавя към тази дарба и емоционалната отговорност на фразата, става ясно, че имаме книга, която е не само научно задълбочена, но и четиива. Книгa, която има какво да каже и на специалист-литературовед, и на непосветения читател.

Цветанка Атанасова

НОВИ ИЗСЛЕДВАНИЯ ВЪРХУ БЪЛГАРСКИТЕ ЛИТЕРАТУРНИ И КУЛТУРНИ КОНТАКТИ С НЕМСКО-ВЪЗНИЧНИТЕ СТРАНИ („БЪЛГАРСКО-НЕМСКИ ЛИТЕРАТУРНИ И КУЛТУРНИ ВЗАИМООТНОШЕНИЯ ПРЕЗ XVIII И XIX ВЕК“, сборник С., Изд. на БАН, 1985

Изследването на литературните и културните връзки на нашия народ с други народи в миналото е една от важните задачи, които стоят пред нашето сравнително културознание и литературознание. Сборникът „Българо-немски литературни и културни взаимоотношения през XVIII и XIX век“ (БАН, Институт за литературата, (София, 1985), резултат от съвместната работа на група учени от НРБ и ГДР, организирана в рамките на сътрудничеството на академичните на науките на двете страни, отговаря на очакванията за приноси в тази област. Осъществява след неколкогодишна дейност, междинните резултати от която бяха обсъдени на организирания през май 1982 г. в София колоквиум, той показва ясно колко продуктивни могат да бъдат добре организирани и координирани изследвания в областта на културното взаимодействие между два народа — брънка в единния процес на духовно развитие на нашия континент.

В редакционния увод се отбелязва, че сборникът е само „първа стъпка към написването на научна история на българо-немските литературни и културни взаимоотношения“ (с. 8). Тази мисъл оправдава ограниченията в обхвата на анализиранияте проблеми, някои от които досега са били слабо проучени. Тя подсказва също така, че в сборника са очертани само подстъпи към едно позитивно, многопланово хронологично изследване. Уместно е задълбочено обмисляне както на стойността на тази „първа стъпка“, така и на правилността на посоката, която тя определя.

Не ше и спор, съдържащите се в сборника 21 статии дават засега най-широка представа за българо-немските литературни връзки през XVIII и XIX век. Повечето от тях запознават с резултати от нови научни изследвания на авторите им, поставят нови, в някои случаи дискусийни тези. В значителен брой от тях се показват в нова светлина отделни проблеми на културното взаимодействие между двата народа през споменатия период.

Интересно решение е взела редколегията на сборника относно неговата съдържателна структура. Рамките ѝ се обуславят от тематични и хронологични съображения. Тематични ограничения налага изследването на т. нар. „литературни и културни взаимоотношения“, а темпоралните се обуславят от това, че обект на изследване са контакти и взаимодействия, осъществявани през

XVIII и XIX век. Някои от анализирания явления обаче не се вметват в определенияте от заглавния ограничения на периода — в последните две статии се разглеждат факти на взаимноотношения от началото на XX век. Отчетливо е тематичното групиране на статиите в сборника. Една част от тях е посветена на основни литературно-исторически и методологически проблеми, свързани с културните връзки между двата народа, друга — на изследване на немските представи за българите, за техния език и култура от XVIII до XIX век, а последната и най-обемиста част — на възприемането на творби и идеи на немски автори в България през споменатия период и първото десетилетие на нашия век. Би могло да се съжалева, че сборникът, който обещава в заглавието си представяне на проблематика от твърде широкия обег на културните взаимоотношения, не съдържа повече статии, посветени на взаимноотношения в областта на културата, освен литература и театър, например живопис, музика, архитектура, влияния в областта на масовата култура и бита, образованието и пр. Очевидно широкото и задълбочено изследване на литературните връзки остава в санка многопосочното немско културно влияние в България през споменатия период. Необходимо е и уточняване на понятието „немски“ с оглед на изследваната проблематика. Според българските представи от изследвания период „Немско“ е дума за означаване на немскоезичното странство, т. е. „Немско“ са и Пруссия, и Саксония, и Бавария, и Австрия, и по-късно кайзерова Германия, и Австроунгарската империя. По принцип не може да се твърди обаче, че съществува еднаквост в културните взаимоотношения на България през XVIII—XIX век с Австрия (resp. Австроунгарската империя след 1867) и тези с Пруссия или със северногерманските княжества (преди 1871) например. Дунавската монархия и Германският райх, в който доминираше роля има Пруссия, са държави с твърде различна културна традиция и действителност, с различни връзки с Европейския изток. Българо-немските отношения са едно, друго са българо-австрийските. С право Х. Валтер в своята статия в сборника споменава за връзки с „немскоезични страни“. Фактът, че В. Априлов е следвал медицина във Виена, не трябва да доведе до следствието, че той е получил „немско образование“ (вж. с. 13).

Естествено е повечето статии да изследват немски влияния в България или от критика на критериите за изборност на възприеманите творби да пренежават особености на културната и литературна действителност у нас. Но все пак струва ми се би могло да се потърси повече и в обратната посока, например да се отбележи немалкото значение на дейността на д-р Петър Берон за някои области на обществената дейност в Германия, специално Бавария. И за да приключа тук критическите бележки към конвенцията на сборника, бих искал да изразя възраженията си към включването на статията на В. Диде (втора поред в сборника), носеща заглавието „Световното значение и въздействие на Гьоте“. Това компетентно и стегнато представяне на естетическите и философските приноси на Гьоте към световната култура от извещения изследовател на немската литературна класика несъмнено ще бъде посрещнато с интерес от читателите на сборника и ще обогати представите

им за голямата въздействена сила на Ваймарския олимпиец. Но би било трудно да се мотивира поместването му в тематичните рамки на сборника, защото, както може да забележи от резюмето на български и незнаещият немски език читател, в нея не се прави никаква връзка с изследваната проблематика на българо-немските литературни и културни връзки. Друго би било, ако в сборника имаше и подобно представяне на наднационално значение и въздействие на някой наш писател и ако така два примера за световна културна значимост се анализираха по отношение на специфичното им възприемане у двата народа. А в сборника няма дори статия, посветена специално на проблема за рецепцията у нас на Гьотевите естетически и философски идеи, представени в статията на В. Диде.

Независимо от тези критически бележки от принципен характер според мен общата концепция за обхвата и систематиката на изследванията, включени в сборника, е сполучлива. Тя предвижда логичен преход от основна към специализирана проблематика, от анализ на общокултурни контакти към изследване на факти от възприемането на немската литература в България.

С уводен характер към публикациите, поместени в сборника, е статията на И. Конев „Към характеристиката на немско-българските културни взаимоотношения през XVIII—XIX век“. В нея авторът разглежда същността на културните взаимоотношения между двата народа, отбелязва както тяхната последователност в дългата им история, така и съществени промени, възникнали в тях през XVIII век в резултат на настъпващата динамика в политическото и културното развитие на България. Особен белег на променената същност на взаимоотношенията, на тяхното обновяване е „появата на взаимност и нейното съзнателно утвърждаване“ (с. 14). Централно място в статията на И. Конев е отделено на особения характер на „взаимодействия на култури с неравномерно развитие“ (с. 17). Като изтъква съществуващи различия от методологичен характер по въпроси за преценката на стойността взаимност на културните контакти между различни народи, авторът обосновава изгражда тезата си, според която „взаимността не означава непременно еднаквост или равномерност на двустранното общуване“ (с. 17). Така например взаимността на немско-българските културни и литературни отношения, изтъква Конев, се проявява сравнително късно, едва през третата четвърт на XIX век. В статията се прави преглед и на основни форми на българо-немските културни взаимоотношения от посочения период, като се преценяват и факторите, които са благоприятствували тяхното развитие.

Принципна постановка към проблематиката на съдържащите се в сборника изследвания в областта на рецепцията на немската литература у нас през XIX век съдържа и обширната статия на Н. Андреева-Попова „Възприемането на немската литература в България през Възраждането и типологичната общност на литературните периоди и течения“. Доказала завидна ерудираност по тази проблематика в основополагащите се трудове на рецепцията на немската литература в България през Възраждането, авторката представя тук свои нови интересни наблюдения, които подкрепят стано-

вището ѝ за „значителна типологична общност на културно-историческите процеси в България с тези в други европейски страни“ (с. 54). Като подчертава т.нар. „комплексен характер на явленията в България през Възраждането“, Н. Андреева-Попова не го схваща като своеобразно разностилие и разбъркано възприемане на европейски литературни школи и течения от различни времена с произволен избор на техни изразители, а като един вид комплексно отражение на единни процеси от културната история на европейските народи. Възприемайки някои съвременни възгледи за единния характер на Ренесанса, Класицизма и Просвещението, авторката на статията изразява мнението, че едновременно или разбъркано възприемане на творби от този период на европейската културна история у нас по време на Възраждането не е проява на художествено-критическа неосведоменост, на стремеж към хаотично запълване на пропуснатото през минали столетия и желания за бързо догонване на напредналите народи, а резултат на своеобразна актуална приобщеност към духовната същност на възприемането, т. е. към ренесансови и просветителски идеи. Интересът към отделни автори и течения от немската литература през нашето Възраждане е продуктуван от характерни потребности на нашия народ, изтъква Н. Андреева-Попова. След находчиво и вярно обобщаване на основните идейни принципи на Просвещението в статията се изразява становището, че превежданата у нас през Възраждането немска литература ги отразява по различен начин и че стремежът към популяризирането им отговаря на типологическото сходство между културната действителност на възрожденска България с минали периоди в развитието на европейските нации.

Това, че някои от възгледите на Н. Андреева-Попова за характера и значението на рецепцираните у нас през XIX век творби на немски автори могат да бъдат оспорени, очевидно се приема от съставителите на сборника, както показва и включената в него полемична статия на Д. Вичев „Методологични въпроси на рецепцията на немската литература в България до 1878 г. Кристоф фон Шмид и Българското възраждане“. В нея авторът критикува някои схващания за идейно-естетическо единство на критериите за подбор на преводна литература от немски автори през споменавания период, които според Вичев „водят до нивелиране на различни линии на рецепцията на немската литература през този период“ (с. 157). Като упреква в художествена посредственост и идеен консерватизъм произведенията на К. фон Шмид — един от най-популярните немски писатели у нас през средата на миналия век, — авторът на статията поддържа оспорваната от Н. Андреева-Попова теза, че популярността му била отчасти резултат на ниското естетическо ниво на българската публика, на нейния афинитет към тривиален, религиозно обогрен сантиментализъм. Примиренческият дух на неговите творби и сляпата вяра в победата на доброто, в силата на търпимостта са съответствували според автора на статията на легалните средства на тогавашната борба за независимост на българската църква, на един ранен етап на националната ни съпротива (с. 153). С развитието на революционните идеи през Възраждането настъпват промени в

интереса към творби на преводната литература от немски автори, който се обуславя и от класовия характер на националните ни борби, се изтъква в статията.

Споменатите статии на Андреева-Попова и Вичев дават повод за дискусия във връзка с изложените в тях принципи (и различаващи се) становища за характера на преводната литература от немски автори и критериите на нейния подбор през възрожденско време у нас. Разбира се, това не може да бъде упрек към съставителите, напротив — аргументираното излагане на различни, дори и на противоречиви идеи и тук служи на стремежа за достигане на по-висока степен на научна истина. А тя вероятно води и към синтез на някои мисли в двете статии. К. фон Шмид според най-многобройните истории на немската литература, както твърди и Вичев, действително е незначителен автор от тогавашна немска и сегашна наша и немска гледна точка, той дори е реакционер за Германия по свое време. Но Шмид може да е банален разказвач на сантиментални и поучителни истории там, където подобни творения се възприемат като епигонство на големи художествени и нравствени идеи. Там обаче, където творбите му са потребни на широки кръгове сред един поробен народ и се приемат като носители на разпаления просветенски дух, той може да облада въздействена сила на народен писател.

В около две трети от поместените в сборника статии се анализират проблеми на рецепцията на немската литература у нас през XVIII, XIX и началото на XX век. Това може да се приеме като напълно оправдано, тъй като немско-българските литературни връзки през разглеждания период не се отличават с взаимност, а тяхната интензивност се определя преди всичко от сравнително широкото възприемане на литературни произведения, на философски и естетически идеи от немски автори в България. Обратната връзка — отразяване на българското литературно и културно развитие в Германия до освобождението на България, пък и през последните две десетилетия на миналия век, е твърде спорадична и слаба, а за актуално българско влияние върху бележити творци на немската литература през този период няма данни. Статии на учени от ГДР Д. Ендлер и В. Цайл дават изчерпателна научна информация за начина, по който е било отразявано общественото и културно развитие на нашия народ по време на Възраждането ни в немскоезичните страни и преди всичко в Германия. В тях се анализират внимателно особеностите и тенденциите в развитието на интереса към България, към българския език и култура, както и пораздащите ги обстоятелства, свързани с тогавашни обществено-политически събития в двете страни. Несъмнено първоначалният научен интерес към България сред немски културни и научни среди е свързан с проучвания в областта на нашия език, произхода и историята му, а също така и с историко-географски данни за нашата страна. На трайния научен интерес към проблемите на новобългарския език в немскоезичните земи през XVIII и XIX век е посветена статията на Х. Валтер. В нея авторът след задълбочен анализ на научни факти достига до извода, че интересът към новобългарския език се проявява в края на XVIII век в немскоезичните страни и е

следствие от интереса към миналото на българския народ и по-късно към нарастващото освободително движение, като решаващ прелом в научната осведоменост и подем в немската българистика настъпват след Освобождението ни.

Както бе споменато вече, повечето статии в сборника имат характер на рецепционни изследвания и анализират начина, по който един или друг немски автор е бил възприеман в България през XVIII и XIX, а също така и в началото на XX век (Лесинг, Хауптман, Нишце, Хайне, Кр. фон Шмид). При това проучванията на рецепцията на някои от тези автори и на немската литература като явление, обхващат не само елементи на продуктивно творческо повлияване на отделни български писатели (така е например в статиите „Национално обогатени творби на П. П. Славейков в светлината на немската литература“ на Дж. Вермут, „Творческо възприемане на Хайне от И. Вазов, показано чрез поемата „В царството на самодивите“ на Ем. Стайчева, „Приемственост и обновяване. Проблеми на рецепцията при Пенчо Славейков и Гео Милев“ на Б. Рачева, но и ролята на критическата мисъл в България в тази област през споменатия период. Като пример в това отношение могат да се посочат статиите на Е. Байер „За ролята на списание „Мисъл“ в развитието на немско-българските литературни отношения“, на П. Вълчанова „Натурализмът в драмите на Г. Хауптман през погледа на българската социалдемократическа критика от XIX и началото на XX век“, на Б. Деливанова — „Нишце през погледа на българската критика около 1900 г.“. Не би било възможно тук накратко да се приведат примери от важните резултати, до които достигат авторите на тези рецепционни изследвания. В най-общи линии може да се изтъкне, че те преследват детайлно всички онези елементи на типологични сходства между произведения на автори от двете литератури, изследват пътищата на повлияване от посочваните образци, обобщават тенденциите на критическата мисъл у нас по отношение на представянето на немската литература и отделни нейни автори и идеи. Като изследователско направление, отразено в сборника, те показват ясно важноста на принципната постановка от уводната статия на И. Конев, че литературният и културен процес в който и да е страна е елемент на съвместно културно развитие на по-големи от една нация общности.

От голямо значение е и начинът, по който постиженията на една чужда литература на определен етап биват представяни критически от учени с неоспорим научен капацитет в дадена национална културна среда. Статията на Г. Димов „Немската литература от XVIII век през погледа на И. Шишманов“, която въвежда в сборника поредицата литературнорецепционни работи, показва убедително широкия обхват на културнопосредническата дейност на нашия голям учен от миналото. В статията е добре очертана ползата от тази дейност на Шишманов, но наред с това запознатият с литературно-историческия процес в Германия по онова време читател ще забележи и неизбежната ограниченост на някои оценки за немски писатели на И. Шишманов, който безспорно е ерудиран, но и субективен съдник на идейно-естетическите стойности.

В няколко статии се разглеждат въпроси, свързани с пътя, по който произведения на немската литература проникват в България през миналия век. Л. Минкова изследва ролята на руската култура в развитието на немско-българските научни и литературни връзки през Възраждането и показва една характерна черта на нашите културни контакти със света по онова време — благотворната посредническа роля на близката голяма славянска култура и културна традиция. В. Илиев проследява с голяма точност пътя на ранната рецепция на Лесинг у нас, както и оценките на литературната критика за нея, а В. Вапорджиев се спира на ролята на П.Р.Славейков като преводач и популяризатор на творби от немската литература. От подобен зрителен ъгъл са представени преводаческата и посредническата дейност на Дим. Ем. Шишманов от М. Даскалова, а Б. Байер предлага в статията си интересен обзор на рецепцията на немската драма в България през миналия век и изтъква как тя допринася за развитието на националния ни театър.

Струва ми се, че статията на Л. Боева „Софроний Врачански и идеологията на Немската реформация“ ни поставя пред един принципен въпрос по отношение на общата научна проблематика, на която е посветен сборникът. Той би могъл да бъде формулиран така: Може ли неосъзнавано, опосредствувано заимствуване (разбира се, ако има достоверни данни за него) на отделни идеи, сюжетни елементи, типични образи и художествени форми от чужд автор да бъде разглеждано като дейност на културно посредничество, като елемент на културни или литературни взаимоотношения? Ако Софроний е заимствувал идеи от труд, за който би могло да се предположи, че е бил повлиян от друг, а той вече твърде вероятно носи белезите на въздействие на хуманистичните идеи на Еразъм върху критично настроени кръгове на италианския католицизъм през XVIII век, то основателно ли е да предполагаме, че Софроний е посредник на идеите на Немската реформация, съответно на немското културно влияние? Друг е въпросът, че възвестител на идеите на Немската реформация е М. Лутер с редица свои популярни

цел свят съчинения, с които Софроний не запознава своите читатели, и че Еразъмвият хуманизъм и Немската реформация са твърде различни по същност явления. Но да се върнем към повдигнатия въпрос. Ако някой български автор от XIX век поднася на своите сънародници творба, която е заимствувана от неспоменаван немски автор, или, превеждайки я, побългарява до неузнаваемост оригинала и го изопачва, а на българската общественост не е известно какъв и от кого е оригиналът, то това едва ли е акт на културно посредничество. Струва ми се, че подобни форми на заимствуване и пренасяне на чужди идеи, били те художествени, естетически, философски и пр., без осмисляне на тяхната същност, без посочване на източника и представяне на съответния културен контекст не би трябвало да се смятат за рецепция. Разбира се, те представяват научен интерес и трябва да бъдат изследвани, но не и като елемент на културни взаимоотношения. Тези мои съображения засягат обаче една незначителна част от анализиранияте в статиите на сборника факти и са насочени по-скоро към проекта за продължаване на изследванията.

С широкообхватността и задълбочеността на проучванията, представени в отделните статии, сборникът „Българо-немски литературни и културни взаимоотношения през XVIII и XIX век“ според мен основателно може да бъде определен като една решителна стъпка по пътя за цялостно представяне на културните и научни връзки между немскоезичните страни и България в миналото. Особено добра представа дава той за рецепцията на някои немски автори у нас през изследвания период. Ценна новост е и проследяването на представите за българската култура и език в немскоезичните страни през миналите две столетия. Сборникът определено има приносен характер към литературната ни компаративистика и съдържа ценен материал за понататъшни научни изследвания, към каквито насочва и дискуссионният характер на повечето статии в него.

Богдан Мирчев